

Hans Croiset

Lente in Praag

Roman

Cossee
Amsterdam

Voor onze kinderen
Alexander en Jules en Esther

© 2013 Hans Croiset
en Uitgeverij Cossee bv, Amsterdam
Omslagillustratie Getty Images / Imagno
Boekomslag Marry van Baar
Auteursfoto © McLion, Den Haag
Typografie binnenwerk Adriaan de Jonge
Druk Ten Brink, Meppel

ISBN 978 90 5936 3915 | NUR 301

1

1964, Praag

Het was in de maand juni van het jaar '64 van de vorige eeuw, dat een lijnvliegtuig van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij door heftige bliksem gedwongen werd het luchtruim van het Vrije Westen te verlaten om zijn heil te zoeken in communistische luchtlagen: er zou in Praag worden geland en niet in Wenen. Het werd de passagiers al snel duidelijk dat er die dag ook geen poging meer kon worden gewaagd de beoogde bestemming te bereiken. Iedereen zat met afspraken en met vooruitgeboekte hotels, enkele reizigers moesten in Wenen overstappen naar Athene. Amerikaanse passagiers begrepen niet veel van het hele gedoe, zij dachten dat Praag een voorstad van Wenen was. De stewardess riep met veel warmte in haar stem om dat de vliegtuigmaatschappij goed voor haar passagiers zou zorgen.

Wouter Sternheim, een jonge toneelspeler, zat met een probleem van een andere orde. Het ging hem er niet om dat hij in Wenen een gastvoorstelling van de Poolse toneelvernieuwer Grotowski mis zou lopen, maar dat hij morgenavond zélf moest optreden in *Elcerlyc*. Met zijn toneelgroep. In Delft. Misschien zou hij na de landing met een taxi naar het station kunnen gaan om op de nachttrein naar Nederland te springen. Ging er wel een nachttrein? Zou die stewardess dat weten? De ramp was niet te overzien wanneer hij niet op tijd terug zou zijn. Het had hem al zoveel overtuigingskracht bij zijn directie gekost om er een dag tussenuit te mogen. Het risico was tenslotte levensgroot, dat bleek nu.

Wouter dwong zichzelf kalm te blijven. Hij ging ervan uit dat zich een oplossing zou aandienen. Als het lot hem naar een stad bracht waarvan hij alleen de naam kende, dan moest het lot zich maar een beetje extra inspannen om hem weer thuis te brengen. Toeval bestaat niet, alles is toeval, dienstregeling of geen dienstregeling. Wouter was een volgeling van Harry Mulisch, in wiens entourage hij een uitputtende vakantie op een Spaans eiland had doorgebracht, en die hem toen als jong broekje attent gemaakt had op de grilligheden van het lot.

Op het Praagse vliegveld werd de gestrande reizigers door de douane het hemd van het lijf gevraagd. Het waren niet zomaar een paar douanebeambtes, maar een heel bataljon geüniformeerde soldaten, compleet met uitdagend bungelende pistolen. Duidelijker kon het IJzeren Gordijn zich niet manifesteren, vond Wouter, dit was geen douane maar grenspolitie. Ze schreeuwden door elkaar, alsof een groep ongewenste vreemdelingen met opzet uit de lucht was komen vallen om hun vaderland te veroveren. Toen ze doorhadden dat niemand van de passagiers Tsjechisch sprak, gingen ze over op het meest blafferige Duits dat ze zich konden herinneren.

‘Wat komen jullie hier doen?’

‘Waarom heeft iedereen buitenlandse kranten bij zich?’

‘Hier met die kranten!’

Ogenblikkelijk moest een honderdtal toch al gedupeerden zijn leesvoer inleveren, niet alleen kranten maar ook boeken en agenda’s. De zakenlieden onder de passagiers zagen al hun prospectussen, reclamefolders en onderhandelingsdossiers in grote dozen verdwijnen. Zouden ze die ooit terugkrijgen? Wouter had alleen maar een boekje over Grotowski bij zich. Moest hij inleveren.

‘En hoe komen jullie op het idee, *meine Damen und Herren*, zoveel westers geld open en bloot in jullie portefeuilles in te voeren?’

‘*Aber es ist nicht unsere Schuld, mein Herr...*’ probeerde een onthutste passagier.

‘Ogenblikkelijk inwisselen.’

‘Dat wordt dus een heel slechte koers. Krijgen we misschien maar een kwart voor terug,’ fluisterde een ander.

‘En dat gaat heel lang duren, ze zijn administratief hoogbegaafd, heb ik me laten vertellen.’

Protesten werden weggeschreeuwd. Ook de stewardess die in half Engels, half Tsjechisch de situatie probeerde uit te leggen kreeg nul op het rekest. De douaniers bleven nors, Koude Oorlog-nors. De passagiers moesten op het vliegveld blijven tot er de volgende dag een vliegtuig naar Wenen of terug naar Amsterdam vertrok. Wat dachten die kapitalisten wel.

Zover kwam het niet: van de hoge top kwam een bevel de gasten voorkomend te behandelen en ze een hotel in de stad aan te bieden. Dat bleek voor de zakenlui onder de passagiers een nieuw probleem, die stelden geen prijs op een visumstempel in hun paspoort; daarmee kwamen ze Amerika niet meer in, om maar eens een niet onbelangrijke zakenpartner te noemen. Dat laatste interesseerde Wouter niet, het ging hem om Delft. Om *Elcerlyc*. Hij had niets tegen een visumstempel, het leek hem zelfs wel stoer om die aan zijn collega's in de kleedkamer te laten zien. Een Tsjechisch visum voor *Elcerlyc*!

De reizigers kregen een pakketje papieren uitgedeeld, folders van de hoofdstad plus een exemplaar van de Tsjechisch-Slowaakse grondwet. De Praagse folders straalden geen westerse reclamezucht uit. Op grauw papier tekende

zich een woud van torens af, kerktorens, kasteeltorens en middeleeuwse wachttorens, fantasievol gegroepeerd alsof ze van Marten Toonders tekentafel kwamen. Wouter wist weinig van Praag. Het was een van de communistische hoofdsteden, net als Warschau, Boedapest of Sofia. Eigenlijk een vijand. Boedapest. Het grondwetboekje stond vol met oprukkende tractoren, met stralende boeren en boerinnen wapperend met eigenhandig geplukt graan. Er stond natuurlijk niets in over de schijnprocessen, waarover zijn vader hem had verteld. Hoe zat dat ook weer met die politicus die uit het raam was gesprongen? Praag was geen stad zoals Parijs, of Londen, het was eerder een bolwerk, een vazal van Moskou. Maar ook de stad van Soldaat Svejk. En als die grappige torens op de folder een beetje op de werkelijkheid zouden lijken, kon dit weleens een leuk oponthoud worden.

Tussen een rijtje adressen van opvallend weinig hotels, enkele restaurants en tientallen theaters, meer theaters dan bioscopen, ontdekte hij het adres van een afdeling van het Internationale Theater Instituut. Misschien hadden ze bij het Praagse filiaal een suggestie voor een interessante toneelvoorstelling voor vanavond.

Onderweg in de bus zag hij de eerste beelden van een communistisch platteland, badend in de namiddagzon en toch grauw. Boeren en vrouwen schoffelden, plukten en zaaiden precies zoals hij ze thuis bezig zag wanneer hij met de toneelbus door het land reisde. In de verte werden de ploegen nog door paarden getrokken. Geen tractoren. Dat grondwetboekje klopte dus meteen al niet. De woonkazerne in de voorsteden stonden er vreugdeloos bij, zonder een spatje verf. Bij de weinige winkels stonden meestal lange rijen mensen. Alsof ze bij de bouw meegeleverd waren. Als sculptuur. Alles bevestigde de clichés van het Westen over

de samenleving achter het IJzeren Gordijn. Aftandse auto's en lege etalages.

De bus rammelde over het wegdek dat naarmate ze dichterbij de stad kwamen, steeds diepere gaten en scheuren vertoonde. Toen ze de stad binnenreden, veranderde het asfalt in ongelijk gelegde hobbelstenen. Iedereen schudde tegen elkaar aan, koffers en tassen vielen uit de bagagerekken waardoor je nauwelijks oog kon hebben voor de onaardse schoonheid van de stad, zijn barokke pracht, zijn gouden koepels. Oud goud, Habsburgs goud. Alles onder het stof. Als slecht gelukte kleurenfoto's.

De stewardess had de boordmicrofoon gegrepen en speelde nu op een uitdagende manier de rol van gids. Ze improviseerde er lustig op los en gaf iedereen het gevoel dat het altijd al de bedoeling was geweest om op dit tijdstip de Tsjechische hoofdstad aan te doen. Bij de reïssom inbegrepen.

‘En dan moet de grootste verrassing nog komen, ja, let u op, wanneer we hier de hoek om gaan...’

Ineens openbaarde zich voor de onvoorbereide Wouter een imposante, krachtige rivier, de Moldau. Vanaf de hoogte waarvan de bus kwam aanrijden, leek de rivier een slordig gesneden kerf dwars door de stad, met oevers als opengescheurd vel. Met een reeks bruggen als hechtingen om de gapende wond te helen.

Een Amerikaan naast Wouter, nog steeds kwaad over het opgedrongen visum, hield vol dat het de Donau was. ‘Die Europese stewardessen denken altijd dat ze alles beter weten.’

Wouter had niet verwacht dat zijn Tsjechische leeftijdgenoten dezelfde energie uitstraalden als die in Amsterdam. Dat

ze ook vrolijk over straat banjerden. Openlijk gearmd met meisjes. En er klonk westerse muziek uit cassetterecorders. Het straatbeeld was wel wat flets, maar verder was het even levendig als in Amsterdam. En daar stond hij, een vreemdeling die werd nagekeken vanwege zijn hier nogal opvallende kledij.

Wanneer hij vanavond nog een voorstelling wilde zien moest hij snel contact zoeken met de Tsjechische afdeling van het Theater Instituut. Dat ging in een Praagse telefooncel niet zonder slag of stoot. Een voorbijganger hielp hem. Een vrouwenstem aan de andere kant van de lijn raadde hem in charmant Engels aan even langs te komen. 'We wachten wel op u.'

De weg naar het kantoortje was snel gevonden. Een tram zonder kaartjesknipper en iedereen betaalt! Moet je in Amsterdam proberen. Dus toch een ideale samenleving? Hij had geen kleingeld, maar werd door een medepassagier geholpen met wisselen. Zestig *haléřů*. 'Nicht vergessen für den Weg zurück,' adviseerde weer zo'n behulpzame Prageenaar.

Wouter stapte na een paar haltes uit en volgde de plattegrond naar een museumstraatje waar je rijtuigen en lakeien zou verwachten en chic aangeklede dames. In plaats daarvan renden kinderen huizen in en uit zonder op dure beeldhouwde deurpartijen te letten. De ene villa was volgepropt met autobanden en kisten vol rotzooi, de andere deed dienst als groentehandel. De huizen waren zo verwaarloosd dat de balkonnetjes ieder moment naar beneden konden storten. Tussen die grauwe treurnis trof hij een redelijk onderhouden pandje aan waarin het kantoor van het Internationale Theater Instituut was ondergebracht. Hij werd hartelijk ontvangen door twee medewerksters die inderdaad op

hem hadden gewacht, want het was al ruim na sluitingstijd. ΔIn secuur Engels kreeg hij te horen dat ze blij waren met zijn komst.

‘Omdat we zo trots zijn op de ontwikkelingen die het Praagse toneel doormaakt.’

‘Er komen tenslotte niet iedere dag westerlingen langs.’

De twee dames doken in de lange lijst van voorstellingen in hun tientallen schouwburgen. De ene adviseuse, een meisje met mooie handen, koos een toneelbewerking van *Het slot* van Kafka, ‘de meest interessante voorstelling tot nu toe, volgens mij’. En de andere, een oudere dame, volgens Wouter de directrice, raadde *Het woud* van Ostrowski aan. Aan hem de keuze. Het werd Kafka. Hij kon een kaartje afhalen aan de kassa, zij zouden wel met het theater bellen. Ze legden hem uit hoe hij er moest komen, met welke tram en waar hij nog iets kon eten. Het meisje haalde er een stadsplattegrond bij. Haar handen gleden over de bruggen, over de lanen en straten, volgden met zoekende vingertoppen de Moldau. De directrice gaf hem in het kort een beeld van de Tsjechisch-Slowaakse theatersituatie, over vooruitstrevende groepen, over het ‘gewone toneel’, en het meisje vertelde over een groep die al een paar buitenlandse uitnodigingen had gekregen, de groep van *Het slot*. Hun conversatie onderling was melodieus en gastvrij alsof ze hun taal speciaal voor hem hadden opgepoetst. Een taal met open armen. Wat een aardige mensen. Ze hebben talent voor vriendelijkheid. Zouden wij ook zo vriendelijk zijn tegen buitenlandse gasten, dacht Wouter.

Hij verliet het kantoortje vrolijker dan hij er binnen was gegaan. Door een stom toeval was hij verzeild geraakt in een vreemde wereld waar hij zich tot zijn eigen verbazing ogenblikkelijk thuis voelde. Onbekommerd liep hij door de bre-

de straten, in een kakofonie van klanken gedomineerd door ijzerkwellende tramwielen. En stinkende Škoda's. Maar alles maakte hem vrolijk en licht. Hoe kwam dat? Door het minimumprogramma dat de staat zijn burgers oplegde? Door de heldere grenzen waarbinnen men zijn eigen vrolijke regels kon volgen? Was het streven naar 'meer en beter' uitgeschakeld? Maakte dat de mensen ontspannen en verzoende dat hen met hun lot: uren in de rij staan bij groentewinkels voor een krop sla of een stengel prei? Uren die hij op een terras in de zon doorbracht? Een te ingewikkeld vraagstuk. In een achternamiddag tegen de achtergrond van een overdaad aan Habsburgse pracht, hoe bestoft ook, het communistisch systeem te willen doorgronden, was onbegonnen werk. Op dit moment was het belangrijker om te weten waar *Het slot* van Kafka ook alweer over ging. Ik ken alleen *Het proces*, realiseerde Wouter zich, iemand van het kantoor-tje zal voor me moeten tolken tijdens de voorstelling. Het liefst het meisje met die mooie handen dat de route naar het theater zo strelend had aangeduid.

2

1959, Weesp

De ouders van Wouter hadden alles voor hem geregeld. Zijn moeder had een deel van de zomervakantie besteed aan het opknappen van de kamer in het centrum van de stad die zij voor hem had uitgezocht. Nieuwe gordijnen voor de ramen, een extra gaskacheltje. Gisteren was ze er nog langsgegaan om proviand voor meer dan veertien dagen in een voorraadkist te stoppen. Alsof hij zelf geen boodschappen kon doen.

Hij keek met spanning uit naar zijn nieuwe bestaan. Al-